

a edukacja doroslych, Biblioteka Edukacji Doroslych, t. 5. – Toruń; Warszawa, 1995. - S. 235.

10. Wereszczyski K. Potrzeby akademickiego kształcenia specjalistów z zakresu edukacji doroslych // W.: Wesołowska E.A. (red.), Człowiek i edukacja. Studia ofiarowane Profesorowi Józefowi Pyturzyckiemu. - Płock, 2004. - S. 649-655.

11. Solarczyk H. Podstawowe aspekty rozwoju edukacji ustawicznej w Niemczech / Hanna Solarczyk // W: Edukacja doroslych : teoria i praktyka w dobie przemian / pod red. Jana Sarana. - Lublin : Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000. - S. 377-389.

Лариса Лукьянова

Подготовка организаторов обучения взрослых в Польше

Аннотация. Проанализирована эволюция категории организатор обучения взрослых; раскрыта современная типология работников образования взрослых, представленная в исследованиях польских ученых; определен статус и круг профессиональных обязанностей андрагогов, а также их задания и функции на разных этапах развития образования взрослых в Польше.

Ключевые слова: образование взрослых, андрагог, формы образования взрослых, компетенции андрагога.

Larysa Lukyanova

Training of teaching adults in Poland

Summary: The article deals with the problem of evolution of the category of adult education organizer. The current typology of adult educators presented in the works of Polish scientists has been highlighted. The status and the range of professional duties of andragogues as well as their tasks and functions at different stages of development of adult education in Poland have been defined.

Keywords: adult education, andragogue, forms of adult education, competence of an andragogue.

УДК 378

**Світлана Нікітчина,
м. Переяслав-Хмельницький**

**РОЗВИТОК ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ:
ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

На сучасному етапі розвитку суспільства освіта дорослих є невідомою складовою неперервної освіти. Освіта дорослих як відносно самостійний соціальний інститут, має свій ринок праці, соціальне партнерство, власний вектор розвитку, тісно взаємопов'язаний з іншими інститутами суспільства й здійснює

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

випереджувальний вплив на всі інші сфери. Її є не сутність передбачає не лише наявність економічного підґрунтя, а й реалізацію морально-розвивальної функції, що уможливило всебічний розвиток особистості шляхом поступового збагачення попередньо набутих знань і вмінь.

Розробка концепції освіти дорослих як складової освіти упродовж життя зумовлена необхідністю оновлення й осучаснення соціально-економічних і духовних умов розвитку українського суспільства; процесами становлення демократичної, правової, соціальної держави, розвитком громадянського суспільства; інтеграцією України до Європейського співтовариства; необхідністю модернізації освіти, а також впровадження Національної рамки кваліфікації, яка є засобом удосконалення системи загальної середньої, професійно-технічної, вищої, післядипломної освіти і навчання протягом життя. Освіта дорослих розглядається як важлива невід'ємна складова безперервної освіти (освіти впродовж життя). Положення Концепції ґрунтується на об'єктивних змінах в освітній сфері, на досягненні науки у контексті усвідомлення особистістю власної життєдіяльності, на принципових відмінностях між дорослою і недорослою людиною. Поняття неперервної освіти виступає в якості найважливішого соціально-педагогічного принципу, що відображає сучасну тенденцію побудови освіти як цілісної системи, що спрямована на розвиток особистості і становить умову соціального прогресу. По суті, йдеться про новий погляд на освіту, про новий підхід до розуміння значення освіти в сучасному житті [2, с. 7].

Таким чином, освіта дорослих виступає як основа усебічного розвитку особистості, поступального збагачення її творчого потенціалу. Освіта дорослих є інтеграційним елементом життєдіяльності особистості, умовного постійного розвитку індивідуального досвіду людини в процесі засвоєння, досвіду людини в процесі засвоєння досвіду соціального на всіх етапах життєвого шляху дорослої людини як активного суб'єкта праці, пізнання, спілкування, що є феноменом, який притаманний високорозвиненим країнам світу. Це й зумовило тему статті. Тому мета статті – розкрити історико-педагогічний аспект освіти дорослих з урахуванням положень Болонської (1999), лісабонської (2000) і Копенгагенської (2002) декларацій; П'ятої міжнародної концепції освіти дорослих (Гамбург, 1997); Міжнародної ради з освіти дорослих (Софія, 2002); Концепції розвитку дорослих у країнах – учасниках Співдружності Незалежних Держав (Москва, 2006 р.); рекомендаціями десяти Тижнів дорослих в Україні.

Особливості освіти дорослих відображено у працях П. Джарвіса, С. Змейова, Л. Лук'янової, С. Зінченко, М. Ноулза,

Ф. Пеггелера, В. Пуцова, Л. Сігасвої, Р. Сміта та ін.

Освітня політика України, відображаючи національні інтереси у сфері освіти дорослих, зорієнтована на процес інтернаціоналізації освітніх систем. Розвитком освіти дорослих на світовому рівні традиційно опікується ЮНЕСКО як інтелектуальний центр міжурядового співробітництва з питань освіти, науки і культури, куди входить 188 країн світу і близько 600 неурядових організацій. З кінця 1940-х набули періодичності міжнародні конференції ЮНЕСКО з андрагогічної проблематики. Перша відбулася в Ельсінорі (КОНФІНТЕА I, Данія, 1949), де освіта дорослих в основному розумілася як додаткова освіта традиційного гуманітарного типу, що призначалася для дорослих з елементарним рівнем освіченості. Темою другої – Монреальської конференції (КОНФІНТЕА II, Канада, 1960) стала освіта дорослих у змінюваному світі як невід’ємна складова “глобальної освіти”.

Намітилася тенденція виокремлення професії андрагога, підготовки педагогічних кадрів, які б працювали в галузі освіти дорослих. На рівні резолюцій конференція рекомендувала урядам “розглядати освіту дорослих не додатком, а рівнозначною складовою національних систем освіти”. Як наслідок, дворароками пізніше на 12-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО державам-учасникам було запропоновано “уважати невід’ємною складовою системи освіти різноманітні форми позашкільної освіти і освіти дорослих з метою надання людині можливості впродовж життя прилучатися до культури, забезпечувати умови як для всебічного розвитку, так і для активної участі в житті суспільства, соціальному і економічному розвитку країни” [2, с. 181]. Саме ця пропозиція стала джерелом ідеї “освіти впродовж життя”, її розвитку на світовій арені. Майже одночасно на Всесвітньому конгресі міністрів освіти з ліквідації неписьменності (Тегеран, 1965) було піднято питання функціональної грамотності, визначеної як “освітня діяльність, пов’язана, з соціально-економічною і професійною підготовкою”.

Таким чином, 1960-ті стали початком концептуалізації ідеї “освіти упродовж життя”, визначення перспектив її реалізації на міжнародному рівні. Водночас розвиткові світової співпраці у сфері освіти дорослих перешкоджала низка суперечностей, умотивованих надто великою розбіжністю проблем між країнами. У них, що лише недавно здобули незалежність, більшість дорослого населення була неписьменною, у інших, де вже тривалий час упроваджувалися програми освіти дорослих, питання потребувало вирішення на рівні подальшого розвитку освітніх проєктів. До того ж, у розвинених країнах застосовувалися різні підходи в забезпеченні освіти дорослих, починаючи від народних

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

середніх шкіл у скандинавських державах до “освіти трудящих” у колишньому СРСР, “продовженої освіти” в Об’єднаному Королівстві, “неперервної освіти” у США й Канаді й “народної освіти” у Франції. Крім цільової групи дорослого населення, на той час ще не існувало об’єднувального принципу, загального ідеалу або мети, якими могли б покровуватися особи, що займалися освітою дорослих на національному рівні. Не розробленими були також і загальнонаукові та дидактичні підходи, за якими вирішувалися б питання статусу освіти дорослих щодо основної системи освіти. У більшості країн освіта дорослих звичай розглядалася в якості додаткової складової.

Десятилітнє дискутування в ЮНЕСКО питання “освіти впродовж життя” призвело до утворення до 1971 р. Міжнародної комісії з розвитку освіти. Вже у першій доповіді Комісії обґрунтування ідеї “освіти протягом життя” та “суспільства, що навчається” було поставлено на офіційний рівень, зокрема висловлено рекомендацію притримуватися провідного принципу освітньої політики, за яким кожна людина повинна мати можливість продовжувати навчання пожиттєво. Зазначалося, що “освіта впродовж життя – не освітня система, а принцип організації системи освіти” [2]. “Навчання впродовж життя” і “освіта впродовж життя” трактувалися двома взаємодоповнюваними концепціями, де друга вважалася умовою реалізації першої.

На третій Міжнародній конференції з освіти дорослих (КОНФІНТЕА III, Японія, 1972) зазначалося, що “право людини і народів на освіту, їхнє право безперервно отримувати знання мають розглядатися нарівні з іншими основними правами, такими, як право на охорону здоров’я і гігієну, правона безпеку, право на всі форми суспільних свобод тощо” [3, с. 70-71]. Уперше було представлено напрям “неперервної освіти”, а робочий документ конференції отримав назву “Освіта дорослих у контексті неперервної освіти”. Підкреслювалася особлива роль неперервної освіти як фактору культурного розвитку. Зокрема, відмічалася, що культурний розвиток є узгодженням фізичних і духовних ресурсів людини з урахуванням потреб особистості й суспільства й визначається як неперервний по життєвій процес.

Отже, неформальна освіта мала стати невід’ємною складовою повсякденного життя. Дорослим учням відводилася активна роль у плануванні, управлінні та проведенні власного навчання. Фахівці з освіти мали бути готовими працювати з населенням у його природному середовищі, де б дорослі почували себе впевненіше і їхня мотивація була більш природною. Особливо акцентувалося на загальнокультурних аспектах освіти.

Традиційні відносини викладача і слухачів розглядалися як співпраця, базована на участі в спільному пізнанні.

На Токійській конференції було також піднято питання статусу і професійної підготовки майбутніх фахівців з освіти дорослих. Прийнято рішення надавати допомогу університетам із тим, щоб вони відігравали більш активну роль в інтенсифікації досліджень, використанні ЗМІ, розробленні прогресивних методів, наочних посібників для освіти дорослого населення і заохочували між університетський обмін професійними кадрами. Підвищення ролі університетів у сфері освіти дорослих передбачало: 1) визнання андрагогіки науковим напрямом та проведення відповідних досліджень; 2) створення курсів підготовки для фахівців у галузі освіти дорослих (як короткотермінових, без відриву від виробництва, так і довготривалих, результатом завершення яких став би диплом державного звання); 3) встановлення професійних зв'язків із освітніми закладами, які цілеспрямовано забезпечували навчання дорослого населення. У відповідності до зазначених рішень планувалося: результати андрагогічних досліджень включити у зміст підготовки вчителів; розробити програми навчання майбутніх фахівців у галузі освіти дорослих; семінари і курси для персоналу, зайнятого в галузі освіти дорослих, включаючи короткотермінові курси з підготовки інструкторів та ін.[5, с. 16-17, 19-20, 39-40, 61-62].

У 1976 р. у “Рекомендації щодо розвитку освіти дорослих”, прийнятій Генеральною конференцією ЮНЕСКО, було обґрунтовано низку концептуальних підходів у цій галузі. Зокрема, зазначалося, що вираз “освіта дорослих” означає весь комплекс організованих процесів освіти, “незалежно від змісту, рівня і методу, формальних чи інших, таких, що породжують освіту, отримувану в школах і ВНЗ, а також практичне навчання, завдяки чому особи, що кваліфікуються суспільством як дорослі, розвивають свої здібності, збагачують знання, покращують технічну та професійну кваліфікацію або отримують нову орієнтацію і змінюють свої погляди (поведінку) в подвійній перспективі всебічного особистісного розвитку та участі в збалансованому й незалежному соціальному, економічному і культурному процесі” [9, с. 23-24]. У свою чергу, поняття “неперервна освіта і навчання” означають “всеохоплюючу діяльність, спрямовану як на зміну структури офіційної системи освіти, так і на розвиток усіх можливостей підготовки поза нею” [9, с. 26]. Таким чином, констатувалося, що освіта і навчання мають здійснюватися впродовж життя, включаючи вдосконалення, оновлення або отримання нових професійних знань і вмінь, із

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

використанням будь-яких можливих засобів забезпечення права кожної людини на особистісний розвиток.

Ідея отримала підтримку на наступному форумі ЮНЕСКО – Паризькій конференції (КОНФІНТЕА IV, Франція, 1985). Зокрема відмічалось, що “освіта дорослих має подвійну мету забезпечення розквіту людської особистості й сприяння її участі в соціально-економічному та культурному розвитку” [6, с. 21]. Вагомим ресурсом освітньої діяльності визначено “людей похилого віку – тих, хто припинив професійну діяльність, але ще має енергію та готовий застосувати її для вирішення суспільно корисних завдань” [6, с. 23-24]. Згодом це вмотивувало створення Європейської Мережі Learning in Later Life (LiLL, 1995), коли група ентузіастів із декількох європейських країн вирішила об’єднати зусилля своїх організацій для розширення контактів і обміну досвідом між фахівцями-герцогами, практиками, що працюють з людьми похилого віку, організаторами навчання і безпосередньо людьми старших вікових категорій, зацікавленими в реалізації освітніх програм. Координує роботу Мережі, куди на сьогодні входять партнери з 21 країни, Центр наукової додаткової освіти ZAWiW в Університеті м. Ульм (Німеччина). Уже в 1996 р. на організованій Центром зустрічі в Парижі відмічалось, що на зміну концепції “соціального попиту” (головної в теорії відновлювальної освіти) приходять концепція “індивідуального попиту” – своєрідний ключ до забезпечення освіти дорослих, їх загального навчання та професійної підготовки” [12, с. 88-89].

Гамбурзька конференція (КОНФІНТЕА V, Німеччина, 1997) проходила під загальним гаслом “Освіта дорослих як право, засіб, радість і спільна відповідальність”, де “освіта для всіх” була проголошена “ключем у XXI столітті”, а одним із напрямів виділено “Освіту дорослих і населення, що старіє”. У основній доповіді цілеспрямовано озвучувалися проблеми людей похилого. Наголошувалося на людському факторові як головній виробничій силі кожної країни, роль якого буде зростати, а отже, перемагатимуть, обганятимуть у конкурентній боротьбі ті країни, де постійно забезпечуватиметься отримання знань дорослим населенням. У зв’язку з цим було поставлено питання “функціональної грамотності”, а звідси – грамотності комп’ютерної, відмічалася необхідність знання іноземних мов. Навчання впродовж життя переосмислювалося “Гамбурзькою декларацією про навчання дорослих” (1997) у ракурсі формальної, неперервної освіти та “всього спектру неофіційного й побічного навчання в полікультурному суспільстві”. Серед основних 10 обговорюваних тем на конференції прозвучала й така, як навчання для всіх: права і сподівання різних груп населення”. Комплекс

питань підготовки дорослого населення було передано Гамбурзькому інституту ЮНЕСКО з освіти, який, акумулюючи інформацію в галузі теорії і практики освіти дорослих розповсюджує досвід на світовому рівні.

Наступним етапом реалізації ідеї “освіти впродовж життя” став Всесвітній форум з освіти в Дакарі (Сенегал, 2000), де було схвалено Концепцію освіти для дорослих до 2015 р., метою якої передбачалося передавання і збагачення загальних культурних і моральних цінностей, оскільки “саме в них приховані самобутність і сенс існування окремих людей і суспільств” [8, с. 16]. Продовження форуму можна вважати Софійську конференцію (Болгарія, 2002) “Освіта впродовж всього життя – на шляху до реалізації мети ЮНЕСКО “Освіта для всіх” (Дакар, 2000) і рішення п’ятої міжнародної конференції з освіти дорослих КОНФІНТЕА V (Гамбург, 1997)”. Серед актуальних напрямів програми “Освіта впродовж усього життя” виділено “залучення до освітніх програм осіб похилого віку”, а доповненням до вимог отримання “навичок елементарної грамотності” стало набуття “вмін життєдіяльності в соціальному, культурному, політичному і економічному просторі, опанування програм громадянської освіти і розвитку особистості” [10, с. 2, 4]. У методиці освіти дорослих пріоритетними виділено принципи провідної ролі учня в освіті та його активного включення в усі стадії освітнього процесу.

Отже, наприкінці ХХ – ХХІ ст. на міжнародному рівні починає активно розроблятися герагогічна проблематика (від “герагогіка” – освіта людей похилого віку). В 2005 р. відбулася Міжнародна конференція Європейської Мережі Learning in Later Life “Освіта в похилому віці” (Отценхаузен, Німеччина, 2005). Той факт, що міжпоколінне навчання сприятиме розвитку європейської демократії, знайшов відображення в низці програмних документів, зокрема у “Зеленій книзі” (Європейська Комісія, 2005) і в “Міжпоколінному пакті”, розробленому на молодіжному форумі у вересні 2005 р. Конференцією в Отценхаузені було представлено проект KOJALA – “Біржа компетентності для молоді й людей похилого віку в спільному навчанні”, який успішно і по сьогодні реалізується в Німеччині. Проект спрямований на взаємну допомогу представників різних поколінь та стимулює нові форми викладання і навчання, наприклад, зв’язок через Інтернет-платформу. Серед означених європейських перспектив найбільший інтерес викликало впровадження Інтернет-технологій навчання людей похилого віку, розвиток у старших поколінь “мультимедійної компетентності”. Конференція завершилась прийняттям резолюції щодо

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

розширення освітніх можливостей громадян похилого віку. До очікувань було віднесено – створення структур, які зможуть забезпечити постійний розвиток освіти пенсіонерів у Європі, їх фінансування з бюджету ЄС та надійні умови діяльності відповідних освітніх установ. Загалом гармонійний розвиток суспільства було визнано можливим лише за умови надання людям похилого віку можливостей творчого самовираження в будь-якій галузі та поважного ставлення молоді до , представників старших поколінь [7, с. 33, с. 34-35, с. 37].

Остання КОНФІНТЕА VI (Белен, Бразилія, 2009) була спрямована на обґрунтування навчання дорослих і неформальної освіти як складових освіти впродовж життя. Генеральним завданням визначалося налагоджування зв'язку навчання дорослих і неформальної освіти з іншими вагомими програмами в галузі освіти і розвитку (LIFE, ОДД, Десятиріччя ООН з розповсюдження письменності, Десятиріччя з освіти в інтересах розвитку) та сприяння їхній інтеграції в національні стратегії країн-учасниць. Серед перспективних цілей, проголошених ООН на період 2003-2012 рр.: набуття людиною вміння жити в постійно ускладнюваних суспільних відносинах, опанування мовою і культурою суспільства.

Підпорядковано зазначеним програмним документам щорічно проходять національні тижні освіти дорослих у 52 країнах [1, с. 616-618]. В Україні проблеми освіти дорослих розробляються Інститутом педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України. “Тижні освіти дорослих” стали традиційними для України з 2000 р. Наказом МОН України від 08.08.2000 р. № 370 “Про проведення міжнародного “Тижня освіти дорослих” була підтримана ініціатива створення Всеукраїнського координаційного бюро Міжнародної громадсько-державної програми “Освіта дорослих в Україні” за підтримки Інституту освіти ЮНЕСКО.

Наша країна бере активну участь у міжнародних III (2002) – XI (2010) Тижнях освіти дорослих. Проведення цих заходів відбувається згідно з Концепцією програми “Освіта дорослих протягом усього життя”, виробленою учасниками першого Міжнародного Тижня освіти дорослих в Україні з урахуванням світових тенденцій.

Щодо перспектив. Найвагомішою і надалі залишається глобалізація. Цей процес має й негативні сторони, але він – реальність, яка диктує Україні необхідність подальшого активного включення в діяльність європейських і світових асоціацій освіти дорослих, поглибленого аналізу й використання міжнародного досвіду освітньої роботи з дорослим населенням, розвитку

андрагогіки і геррагогіки як галузей наукового знання, що вмотивовують і забезпечують практику освіти дорослих, спрямування університетів на реалізацію завдань навчання упродовж життя.

Отже, сфера освіти дорослих завдяки своїй гнучкості, оперативності є тією сферою освітньої практики, яка сприяє вирішенню соціально-економічних, технологічних і культурних проблем суспільства в умовах дефіциту засобів, часу і кадрів. Тому нові соціально-економічні і духовні умови розвитку суспільства вимагають розширення і поглиблення сфери освітніх послуг, що надаються дорослому населенню. Це вимагає подальших наукових досліджень щодо соціально-психологічних особливостей і технологій навчання дорослих.

Література

1. Болтівець С.І. Освіта дорослих людей в Україні / С.І. Болтівець // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; [гол. ред. В.Г.Кремень]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 616-618.
2. Лук'янова Л.Б. Концепція освіти дорослих в Україні / Л.Б. Лук'янова // 36. наук праць “Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи”, Вип. 3, Ч. 1. – К., 2011. – С. 8-21.
3. Заключение доклад. Выступление Рене Майо – Генерального директора ООН по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО) // Третья Международная конференция по образованию взрослых, созванная ЮНЕСКО, Токио, 25 июля – 7 августа 1972 г. – Париж, 1972.
4. Заключение доклад // Пятая международная конференция по образованию взрослых (14-18 июля 1997 г., Гамбург, Германия). – Париж: ЮНЕСКО, 1997.
5. Заключение доклад // Третья Международная конференция по образованию взрослых, ЮНЕСКО (25 июля – 7 августа 1972 г., Токио). – Париж: ЮНЕСКО, 1972.
6. Заключение доклад // Четвертая международная конференция по образованию взрослых (19-29 февраля 1985 г., Париж, Франция). – Париж: ЮНЕСКО, 1985.
7. Зінченко С.В. Особливості навчання дорослих у системі неперервної освіти / С.В. Зінченко // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. – К., 2011. – Вип. 3, ч. 1. – С. 1-24.
8. Образование для всех к 2015 г. Добьемся ли мы успеха? // Всемирный доклад по мониторингу ОБ, 2008 г. – Изд-во ЮНЕСКО, 2008. – С. 15-20.
9. Рекомендация о развитии образования взрослых, принятая Генеральной конференцией на ее 19-й сессии, Найроби, 26 ноября 1976 г. – Париж: ЮНЕСКО, 1976.
10. Софийская декларация по образованию взрослых “Призыв к действию” (9 ноября 2002 г., София (Болгария) // Новые знания. – 2003.

11. Comenius John Amos, 1592 – 1670. Selections / John Amos Comenius. – Paris, UNESCO, 1957.

12. Lifelong Learning for All. – Paris: OECD, 1996. – 115 с.

Светлана Никитчина

***Развитие образования взрослых
в историко-педагогическом аспекте***

Аннотация. В статье освещается историко-педагогический аспект становления и развития концепции образования взрослых на основе документальной базы ЮНЕСКО (фонды ООН НБУ имени Вернадского). Уровень реализации проблемы в Украине освещен в контексте интеграции в мировое образовательное пространство.

Ключевые слова: образование взрослых, взрослость, формы образования взрослых, признанных ЮНЕСКО, образование в течение всей жизни, образование для всех, непрерывное образование, андрогогика, герогогика, рынок труда, социальное партнерство.

Svitlana Nikitchina

Development of educational conception of adults in the historical and pedagogical aspect

Summary. The article deals with the historical and pedagogical aspect of condition and development of educational conception of adults in base of documentary basis UNESCO (funds OON NBU name is vernadskiy). Level of realization the problem in Ukraine is elucidated in context of integration in world educational spacionsness.

Key words: education of adults, adults, adulting, educational forms of adults recognizing of UNESCO, education during all life, education for people, education without tear, androgogica, geragogica, market of gob, social partner.

УДК 374.7(477) (20-30“19”)

**Лариса Сіґаєва,
м. Київ**

**РОЗВИТОК ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В УКРАЇНІ
(20–30-ті РОКИ ХХ СТ.)**

У першому документі-зверненні “Від народного комісара з освіти” від 29 жовтня 1917 р. (11 листопада за новим стилем) А.В. Луначарський заявив, що “школа для дорослих повинна зайняти широке місце в загальному плані народного навчання” і що підготовка нових кадрів буде здійснюватися шляхом відкриття ряду педагогічних навчальних закладів для “могутньої армії народних педагогів” [8, с. 43]. Архівні документи та матеріали